

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-81>

УДК 005.333.4 + 330.3]:347.77/.78

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

INTELLECTUAL CAPITAL AND INTELLECTUAL PROPERTY: DEFINITION AND FEATURES OF DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

Турчіна Світлана Григорівна

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3110-6647>

Азаров Володимир Вікторович

здобувач наукового ступеня доктора філософії,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9264-0816>

Turchina Svitlana, Azarov Volodymyr
Sumy National Agrarian University

Стаття присвячена актуальним питанням пов'язаним з визначенням понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальна власність». Акцентовано увагу на специфічних особливостях розвитку інтелектуального капіталу. У процесі аналізу літературних джерел встановлено, що основою інтелектуального капіталу є навички та здібності співробітників, знання, інформація, люди, які мають знання та генерують інформацію. Автори стверджують, що інтелектуальна власність є лише частиною інтелектуального капіталу, а сама людина, її здібності, навички та досвід входять до складу інтелектуального капіталу. В статті наведено стадії виробництва та відтворення інтелектуального капіталу. Представлено співвідношення людського та інтелектуального капіталів, їх загальні та відмінні елементи.

Ключові слова: капітал, людський капітал, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, нематеріальні активи, наука, освіта.

The article is devoted to topical issues related to the concepts definition of «intellectual capital» and «intellectual property». Attention is focused on the specific features of the intellectual capital development. Within the framework of the conducted research, it was established that at the previous stages of the society development, the key factors of production were natural and labor resources. Knowledge acquires a dominant role in modern economic conditions thanks to the active development of the innovative economy, information technologies and communications. And intellectual capital has become the main source of production, since its formation and use will bring more additional income compared to material assets. In the process of analyzing literary sources, it was established that the basis of intellectual capital are skills and abilities of employees, knowledge, information and people who have this knowledge and generate information. It was established that the fundamental difference between intellectual capital and intellectual property is that the result of the intellectual activity of a company employee may not belong to him, but may be distributed equally between the company and its employee, and the holder may only be the company. It has been proven that intellectual property is only a part of intellectual capital. And the person himself, his abilities, skills, and experience are part of intellectual capital. The article presents the stages of production and reproduction of intellectual capital: capital-resource, capital-potential, capital-result. The ratio of human and intellectual capital, their common and distinctive elements are presented in the article. It has been proven that overcoming the negative consequences depends to a large extent on giving special importance to the phenomenon of «intellectual capital» at all levels and the systematic search for solutions regarding its development and the creation of intellectual products and services.

Keywords: capital, human capital, intellectual capital, intellectual property, intangible assets, science, education.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення конкурентоспроможності національної економіки за сучасних умов розвитку глобалізаційного простору набуває особливої актуальності. Як відомо, найбільш вдало справляються з її вирішенням країни з новітніми типами виробництва та обміну, які базуються на інтелекті як ресурсі V і VI технологічних укладів. Так у п'яти найбагатших країнах світу (Швейцарії, Данії, Швеції, США, Німеччині) питома вага нематеріального капіталу у структурі багатства країни коливається у діапазоні від 82 до 87% [7].

Україна, враховуючи світові тенденції, теж переорієнтовується на інноваційний вектор сталого розвитку економіки, який, пов'язаний із продукуванням нових інтелектуальних продуктів та, безпосередньо, з розвитком інтелектуального капіталу. Однак, війна в Україні призвела до втрати понад 1 трлн дол. США світового ВВП у 2022 році. Фізичні економічні втрати нашої держави, за попередніми підрахунками, складають понад 345 млрд дол. США та, ймовірно, зростатимуть. При цьому, не враховані втрати недоотриманого ВВП, втрати внаслідок загибелі населення та міграції, втрати від екологічного забруднення, які сумарно перевищуватимуть втрати фізичного капіталу. Тому, повоєнне відновлення національної економіки значним чином залежатиме від інтелектуальної складової. Зважаючи на це інтелектуальний капітал, нові технології, знання та вміння стають, на сьогоднішній день, невід'ємною умовою, чільним фактором конкурентоспроможності як продукції та окремих компаній, так і економічних систем загалом. Також, на думку дослідників, нині актуалізується визначена проблематика і відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «інтелектуальний капітал».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо визначення та розвитку інтелектуального капіталу та інтелектуальної власності знаходились в полі зору таких вітчизняних вчених як: В. Базилевича, Бутнік-Сіверського, Л. Волощук, І. Давидової, О. Кендюхова, О. Комліченко, Г. Калетніка, С. Легенчук, О. Літвінова, О. Стрижак, О. Собко, А. Чухна, О. Шкурупій та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи значний вклад вітчизняних та зарубіжних вчених досі залишається ніша для дослідження такої категорії як «інтелектуальний капітал»

та окремих питань стосовно розвитку інтелектуальної власності в умовах глобальних трансформацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі підходів зарубіжними та вітчизняними дослідниками-економістами до визначення інтелектуального капіталу, виявлення відмінних рис даного поняття та дослідження впливу сучасних глобальних трансформацій на розвиток інтелектуальної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені виділяють кілька передумов, які спричинили активний розвиток теорії інтелектуального капіталу. Такий інтерес викликаний, в першу чергу, поступовим виснаженням природних ресурсів та зростанням вартості матеріального капіталу, видобуток та використання традиційних запасів пов'язано із значними витратами. По-друге, це те, що оскільки попит на висококваліфікованих фахівців забезпечує високу заробітну плату, все більше людей намагається як здобувати освіту так і постійно підтримувати та підвищувати її рівень. Тому в багатьох компаніях створені внутрішньокорпоративні системи підвищення кваліфікації, що забезпечують безперервне зростання інтелектуального капіталу. По-третє, зростання попиту на високотехнологічну продукцію та прагнення інвесторів отримати найбільш детальну інформацію про діяльність господарюючого суб'єкта з метою випередження конкурентів при придбанні цінних паперів найперспективніших компаній. І, нарешті, якщо на підприємстві працюють кращі фахівці даної галузі, то це гарантує зростання його конкурентоспроможності та отримання додаткового прибутку.

Вивчення літературних джерел дозволяє стверджувати, що вітчизняні та зарубіжні дослідники дають лише загальні формулювання щодо сутності інтелектуального капіталу тобто ті, які зазвичай, застосовуються до рівня підприємства або до окремої особистості. Це, в першу чергу, пов'язано з міждисциплінарним характером даного поняття, тобто люди, які мають різні професії, різний життєвий досвід розглядають інтелектуальний капітал з різних точок зору. Також слід відмітити, що не існує єдиного підходу і до визначення структури такого капіталу, більш того, відсутнє і єдине розуміння самої категорії «капітал». Однак, незважаючи на різні наукові погляди більшість вчених дотримується думки стосовно того, що основою інтелектуального капіталу є навички та здібності співробітників,

знання, інформація, люди, які мають ці знання та генерують інформацію. У той же час інтелектуальний капітал можна розглядати як систему відносин між творцями, власниками та споживачами інтелектуальної власності, що базуються на знаннях.

На сьогоднішній день у теорії інтелектуального капіталу виділяють три підходи до трактування цього явища:

- 1) капітал як ресурс (джерело);
- 2) капітал як потенціал (можливість);
- 3) капітал як наслідок (актив, майно).

Для першого підходу характерним є розкриття сутності інтелектуального капіталу на основі виявлення його структурних елементів. Один із провідних фахівців у світі з інтелектуального капіталу Л. Едвінсон пропонує включити до даної категорії всі види ресурсів, що не підлягають традиційним оцінкам. У межах другого підходу інтелектуальний капітал позначається як економічна категорія. Саме при розгляді капіталу як можливості акцентується увагу на потенційному отриманні за рахунок використання капіталу будь якого корисного результату: «цінності», «конкурентоспроможності», «вартості», «оновлення», «переваги на ринку», «конкурентної переваги», «активів», «розвитку інноваційної економіки», «інтелектуальної та інноваційної продукції», «прибутків» тощо [1]. Третій підхід характеризує капітал як актив, що має певну вартість і генерує дохід. Для цього підходу можна навести визначення О. І. Давидової: «Інтелектуальний капітал – сукупність знань, інформації, досвіду, кваліфікації та мотивації персоналу, організаційних можливостей, каналів та технологій комунікації, здатних створювати додану вартість та забезпечувати конкурентні переваги компанії на ринку» [4]. Вартує уваги і цікавий підхід Є. Брукінга, представлений у роботі «Інтелектуальний капітал: ключ до успіху в новому тисячолітті», де він розвиває думку стосовно того, що інтелектуальний капітал – це лише термін, який характеризує нематеріальні активи, якщо ж компанія, маючи патенти або торговельні марки їх не використовує то і не доречно відносити їх до інтелектуального капіталу [1].

Однак, залежно від зовнішніх умов, капітал-ресурс може бути і потенціалом, і результатом, наприклад, людина з її вродженими і набутими здібностями та навичками є капітал-ресурсом. Дослідниця Волощук Л. О. пропонує розглядати інтелектуальний капітал як стадії виробництва та відтворення (рис. 1).

При прийомі на роботу нового співробітника капіталом-потенціалом вважаються лише ті знання, здібності та навички, які йому придатні для конкретного виду діяльності. Проте не менш важливим є і розвиток та напрацювання інтелектуального капіталу також і всередині суспільства, тобто не лише на конкретному підприємстві [2]. «Матеріалізовані» знання співробітника у виді інтелектуальної власності, підготовлених документів, баз даних, зібраної інформації, і навіть, нові знання набуті працівником під час виконання роботи, стають капіталом-результатом і ресурсом одночасно [3]. При цьому, при переході від одного стану до іншого формується вартість інтелектуального капіталу.

В ході дослідження встановлено, що поняття «інтелектуальний капітал» іноді отожднюють із людським капіталом, інтелектуальною власністю та нематеріальними активами, проте, незважаючи на окремі їх спільні характеристики більшість дослідників у сучасній науці розмежовують дані категорії, до них приєднуємось і ми. Так, аналізуючи поняття «інтелектуальний капітал» та «людський капітал» на рівні компанії можна виділити загальні елементи: набуті знання в результаті отриманої освіти, природній інтелект, результати інтелектуальної діяльності. Відмінність даних понять полягає в тому, що до інтелектуального капіталу належать фізіологічні особливості пов'язані, безпосередньо із станом здоров'я (здатність до концентрації уваги, процеси пам'яті, швидкість перебігу розумових операцій тощо), щодо людського капіталу – показники здоров'я не мають прямого зв'язку з інтелектуальною діяльністю (сила, відмінний зір). Іншою відмінністю є наявність у складі інтелектуального капіталу клієнтського та організаційного капіталів. Хоча деякі науковці заперечують останнє та стверджують, що всі люди, які представляють собою

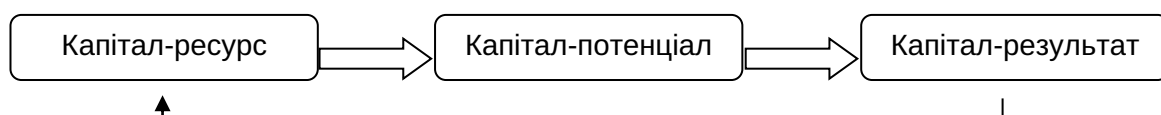

Рис. 1. Стадії виробництва та відтворення інтелектуального капіталу [3]

інтелектуальний капітал у своїй життєдіяльності використовують інформаційні технології (головну складову процесного капіталу) або застосовують раніше створений інноваційний капітал. Для власної самореалізації людини людського капіталу взагалі можуть не потребувати клієнтського, інноваційного та процесного капіталів» [5]. У наведеній нижче схемі (рис. 2) представлено співвідношення людського та інтелектуального капіталів, їх загальні та відмінні елементи.

Принципова відмінність інтелектуального капіталу від інтелектуальної власності полягає в тому, що результат інтелектуальної діяльності співробітника компанії може йому не належати, а розподілятися рівними частинами між компанією та її працівником, причому утримувачем може бути виключно фірма. Отже, інтелектуальна власність є лише частиною інтелектуального капіталу, тому що сама людина, її здібності, навички, досвід входять до складу інтелектуального капіталу.

У 1980-х роках західні економісти запровадили поняття невидимі активи, де відображались всі активи засновані на інформації, у тому числі технології, імідж бренду, корпоративна культура тощо. Дещо пізніше з'явилося поняття «інтелектуальні активи», а потім і нематеріальні активи [6]. У сучасній економіці існує два погляди на співвідношення інтелектуального капіталу та нематеріальних активів. З одного боку, нематеріальні активи – це частина інтелектуального капіталу відображена в людях як носіях розуму та результатах своєї діяльності, частка з яких закріплена авторськими правами. З іншого боку, інтелектуальний капітал

є елементом нематеріальних активів, що не мають фізичного змісту, але володіють здатністю приносити доходи. Наприклад, сюди відносять умовну вартість репутації та ділових зв'язків фірми, патенти, торговельні марки та авторські права. Винятком є інтелектуальні та ділові якості співробітників, їх кваліфікація та здатність до праці, оскільки перелічені властивості не можуть бути використані окремо від їх носіїв. Крім того, нематеріальні активи, як і інтелектуальний капітал, не можна виміряти прямими методами, більш того, вони не завжди відображені у фінансових звітах. Хоча останнім часом для багатьох сучасних корпорацій та компаній на додаток до традиційних бухгалтерських звітів стає звичною практикою розробка та публікація не тільки соціальних звітів, а і звітів про інтелектуальний капітал. Звіт про інтелектуальний капітал розглядається як інструмент щодо вимірювання та управління ним так і як демонстрація привабливості компанії для інвеститорів, а також для формування позитивного іміджу та лояльності своїх співробітників [6].

Крім того, деякі дослідники ототожнюють інтелектуальний капітал з інтелектуальним потенціалом, але, на нашу думку, такі припущення є, невірними, оскільки інтелектуальний капітал – це засіб досягнення мети, а інтелектуальний потенціал це можливості, які можуть бути використані для досягнення мети або вирішення завдання, при цьому відсутня гарантія їх реалізації у нинішньому або прийдешньому періоді.

Головна особливість інтелектуального капіталу полягає в його генеруючій функції,

Рис. 2. Співвідношення людського та інтелектуального капіталів компанії [5]

тобто реалізований компанією інтелектуальний капітал – це накопичений ринковий, структурний, соціальний, процесний та інші капітали [2]. Іншою важливою особливістю є те, що саме в результаті взаємодії з іншими видами капіталу та збагачення персоналу новими знаннями, компетенціями та ноу-хау, інтелектуальний капітал дає результат. Важливо пам'ятати, що розміри інтелектуального капіталу не зменшуються від його використання, але й не завжди примножуються при додатковому інвестуванні. Серед негативних особливостей даного явища можна вказати, що інтелектуальний капітал вимагає значних витрат творчої енергії, і через деякий час схильний до морального зношування через старіння знань.

Таким чином, у сучасних умовах глобальних трансформацій відбувається перехід від використання матеріальних та грошових ресурсів до нематеріальних, в основі яких лежить інтелектуальний капітал, що обумовлює зростання ролі знань, інформації, електронних інформаційних технологій, збільшення кількості людей зайнятих інтелектуальною працею. Відтак, сучасна компанія це, передусім, інтелектуальний капітал, який не має матеріальної форми, а його певна частина не належить повністю власнику.

Висновки. В рамках проведеного дослідження встановлено, що поняття інтелекту-

альний капітал є багатограним та багатоаспектним, звідси і велика кількість визначень цього явища. З переходом до постіндустріального суспільства суттєво зросла роль якісної та безперервної освіти, оскільки співробітники сучасних компаній зайняті виробництвом не стільки товару, скільки знань, на основі яких формуються інноваційні процеси, що забезпечують прибуток та конкурентну перевагу на ринку. Неможливо уявити ситуацію, в якій економіка успішно розвивалася б без постійного залучення у виробництво наукових досягнень, що виступають в якості об'єктів інтелектуальної власності. Тому в умовах глобальних трансформацій роль і значення об'єкта інтелектуальної власності як об'єктивно вираженого результату інтелектуальної діяльності істотно розширюється.

Зважаючи на викладене і на факт того, що нині під час війни на території України, економіка перебуває у стані стагнації, що пов'язано із зниженням купівельної спроможності, порушенням комерційних ланцюгів, втратою виробничих активів, іншими факторами гальмуючими інвестиції, авторське бачення полягає в тому, що подолання негативних наслідків значним чином залежать від надання на всіх рівнях феномену «інтелектуальний капітал» особливого значення і системного пошуку рішень щодо його розвитку та створення інтелектуальних продуктів і послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність. Київ : Знання, 2006. 431 с.
2. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал як фактор забезпечення економічної стійкості сучасних підприємств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 4. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4_15
3. Волощук Л. О. Методичні засади та проблеми оцінювання інтелектуальної складової інноваційного розвитку промислового підприємства. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*. 2014. Т. 18. № 2. С. 87–94.
4. Давидова І. О. Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові роль системи зайнятості в цьому процесі. *Бізнес Інформ*. 2013. № 2. С. 177–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_2_37
5. Захарчин Г. М. Управління знаннями в умовах розвитку цифрової економіки та інтелектуалізації суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 36. С. 76–80.
6. Калетнік Г. М., Коломієць Т. В. Підвищення ефективності функціонування підприємств АПК на основі формування і використання інтелектуального капіталу. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2020. № 4. С. 7–19.
7. Ocean Tomo Releases Intangible Asset Market Value Study Interim Results for 2020. URL: https://www.prweb.com/releases/ocean_tomo_releases_intangible_asset_market_value_study_interim_results_for_2020/prweb17415530.htm (дата звернення: 18.06.2023).

REFERENCES:

1. Bazylevych V. D. (2006). *Intelektualna vlasnist [Intellectual property]*. Kyiv: Znannia. pp. 431 [in Ukrainian]
2. Butnik-Siverskyi O. B. (2017). *Intelektualnyi kapital yak faktor zabezpechennia ekonomichnoi stiiikosti suchasnykh pidpriemstv [Intellectual capital as a factor ensuring the economic stability of modern enterprises]*. *Ekonomika*.

Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right, 4, 61–64. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4_15 [in Ukrainian]

3. Voloshchuk L. O. (2014). Metodichni zasady ta problemy otsiniuvannya intelektualnoi skladovoi innovatsiynoho rozvytku promyslovoho pidpriemstva [Methodological principles and problems of evaluating the intellectual component of innovative development of an industrial enterprise]. *Ekonomichniy analiz: zbirnyk naukovykh prats – Economic analysis: collection of scientific papers*, 18. (2), 87–94. [in Ukrainian]

4. Davydova I. O. (2013). Realizatsiia intelektualnogo kapitalu: sutnist, skladovi rol systemy zainiastosti v tsumu protsesi [Implementation of intellectual capital: the essence, components, the role of the employment system in this process]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 177–180. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_2_37 [in Ukrainian]

5. Zakharchyn H. M. (2021). Upravlinnia znanniamy v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta intelektualizatsii suspilstva [Knowledge management in the conditions of the development of the digital economy and the intellectualization of society]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 36, 76–80. [in Ukrainian]

6. Kaletnik H. M., Kolomiets T. V. (2020). Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannya pidpriemstv APK na osnovi formuvannya i vykorystannia intelektualnogo kapitalu [Increasing the efficiency of the functioning of agro-industrial complex enterprises based on the formation and use of intellectual capital]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practice*, 4, 7–19. [in Ukrainian]

7. Ocean Tomo Releases Intangible Asset Market Value Study Interim Results for 2020. (date of application 18.06.2023). Available at: https://www.prweb.com/releases/ocean_tomo_releases_intangible_asset_market_value_study_interim_results_for_2020/prweb17415530.htm